

International Journal of Languages' Education and Teaching

Volume 5, Issue 4, December 2017, p. 31-41

Received	Reviewed	Published	Doi Number
01.12.2017	20.12.2017	25.12.2017	10.18298/ijlet.2424

The Third Plural Person Possessive Suffix in Turkey Turkish

Aslıhan DİNÇER ¹

ABSTRACT

In the Turkey Turkish grammar or in various studies related to the field third singular person possessive suffix is presented +X /+sX; as to third plural person possessive suffix mostly as +lArI. However; +lAr suffix is a suffix that belongs to plural category and it occasionally refers to the noun next to it, occasionally the noun that possessive's found with various meaning relevance according to the necessity of the context. The following +X also expresses the suffix which sometimes belongs to third singular and sometimes third plural person again according to context; when there is not an explanatory integrity, it remains unclear to whom suffix explains. Because, the suffixes are the same which shows singular and plural third person and the only way to determine this is to have full knowledge of context. Based on this thesis, here it is put emphasis on necessity not to include +lAr suffix to third plural person possessive suffix, must be accepted as +X /+sX in all conditions.

Key words: possessive suffixes, third singular person possessive suffix, third plural person possessive suffix, context.

Türkiye Türkçesinde Üçüncü Çokluk Kişi İyelik Eki

ÖZET

Türkiye Türkçesi gramerlerinde ya da alanla ilgili çeşitli çalışmalarda üçüncü teklik kişi iyelik eki +X /+sX; üçüncü çokluk kişi iyelik eki ise büyük çoğunlukla +lArI olarak sunulmaktadır. Oysa +lAr eki çokluk kategorisine ait bir ektir ve bağlamın gereğine göre bazen yanındaki ada, bazen iyenin bulunduğu ada çeşitli anlam ilgileri ile gönderme yapmaktadır. Ardından gelen +X ise yine bağlamın gereğine göre bazen üçüncü teklik, bazen üçüncü çokluk kişiye ait iyeliği anlatmakta; açıklayıcı bir bütün olmadığında ise ekin kimi bildirdiği belirsiz kalmaktadır. Çünkü teklik ve çokluk üçüncü kişiyi gösteren iyelik ekleri aynıdır ve bunu belirlemenin tek yolu bağlama hâkim olmaktır. Bu teze dayanılarak burada +lAr ekinin üçüncü çokluk kişi iyelik ekine dahil edilmemesi, ekin her koşulda +X /+sX olarak kabul edilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar sözcükler: iyelik ekleri, üçüncü teklik kişi iyelik eki, üçüncü çokluk kişi iyelik eki, bağlam.

¹ Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, aslihandincer@gmail.com.

1. Giriş

İyelik kategorisinin morfolojik yolla temsili söz konusu olduğunda ilgili araştırmaların neredeyse tamamı², üçüncü çokluk kişi iyelik ekini çekim dizisinde +*lArI* olarak sunmaktadır. Çünkü birinci ve ikinci kişilerde dikkati çeken +(X)*m* teklik, +(X)*mXz* çokluk; +(X)*n* teklik, +(X)*nXz* çokluk koşutluğu üçüncü kişilerde bozulmakta; +X/+sX yapılarına karşılık olarak +Xz/+sXz biçimleri kullanılmamaktadır. Bu bakımdan da üçüncü kişilerin çokluğunda +z ile eş görevde bir yapıya ihtiyaç duyulmakta ve +*lAr* eki, bu bağlantı ile ekin bünyesine dahil edilmektedir. Oysa +*lAr* ekinin ait olduğu kategori iyelik değil, çokluktur. Ayrıca eklerin sırası da diğer iki kişide olduğu gibi önce iyelik, sonra çokluk bildirecek biçimde +*XlAr* ya da +*sXlAr* biçiminde değildir. İyelik eki bu yapıda yalnızca +*I* ile temsil edilmektedir ve aynı ek sözün akışına göre üçüncü teklik kişiyi de üçüncü çokluk kişiyi de işaret etmektedir. Bunun doğru tespitinde ise anahtar rolü bağlam üstlenmektedir.

1.1. Önceki yaklaşımlar

Ekin teklikteki gibi üçüncü çokluk kişide de her zaman +X/+sX olduğu ve +*lArI* parçacığının sözcükte birleşik bir ek olarak rol almadığı düşüncesi, daha önce özel olarak ilk kez Kaçalın (2002: 142-146)³ tarafından dile getirilmiştir. Çalışmada konu, iyelik tamlamaları ile sınırlandırılmış ve ilgili açıklamalar [onun/onların] *ayakkabıları* örneği üzerine temellendirilmiştir. Buna göre de iyelik öbeklerinin;

- Tek kişi tek nesneden söz ediliyorsa *on+un ayakkabı+sı*;

- Tek kişi çok nesne söz konusu ise *on+un ayakkabılar+ı*;

- Çok kişi ortak (tek) nesne söz konusu ise *onlar+ın ayakkabı+ı*lar;

-Çok kişi tek nesne söz konusu ise de *onlar+ın ayakkabılar+ı*lar kuruluşunda olması gerektiği ifade edilmiştir (s. 143).

Kaçalın ayrıca +*lAr* ile bildirilen çokluğun kendisinden sonra gelen +*I*'ya değil; kendisinden önce gelen ada gönderme yaptığını, bu bakımdan da +*lArI* biçiminde bir ek olamayacağını belirtmektedir. Buradan hareketle de Türkçede üçüncü çokluk kişi iyelik eki için bir yapının hiç bulunmadığını veya bulunuyorsa da bunun yıpranmaya uğramış olabileceğini ileri sürmektedir. Bu ikinci tezini de *ayakkabılar+ı*lar' a değil, *ayakkabılar+ları* yapısına bağlayarak muhtemel yıpranmayı *ayakkabılar+[ları] > ayakkabılar+ı* biçiminde açıklamaktadır (s. 144).

Oysa bu hipotez, onun başta kurguladığı iyelik öbeği dizilişine de (*onlar+ın ayakkabılar+ı*lar) diğer kişilerin birleşme düzenine de uygun değildir. Çünkü *ayakkabı+lar+ı+mız*, *ayakkabı+lar+ı+mız* biçimlerini izleyecek yapının *ayakkabı+lar+ı*lar olması ve buna göre de aşınmaya uğrayan varsayımsal biçimin, *ayakkabı+lar+ı[lar] > ayakkabı+lar+ı* gelişimine dayanması beklenir.

Ekin bünyesinde gerçekte bir yıpranma yaşanıp yaşanmadığı sorusunun inandırıcı bir yanıtı ise yalnız tarihî metinlerde, lehçelerde ve ağız verilerinde gizlidir. Dilemre'de (1942: 252) dikkati çeken şu kısa açıklama bu bakımdan önem taşımaktadır: “Anadolu ve Umumiyetle Garp Türkçesinde babalarılar şekli bir sürçü lisan gibi telakki olunur, hâlbuki mantıkan bu şekilde olmalıdır, halk arasında çok yapılır.”

² Örneğin Banguoğlu, 1974: 363; Gencan, 2001: 287; Ediskun, 1999: 168; Eker, 2006: 371; Demir-Yılmaz, 2003: 183; Koç, 1996: 81; Hengirmen, 2005: 159; Ergin, 1985: 223; Lewis, 1967: 39; Kornfilt, 1997: 236-237; Göksel-Cerslake, 2001: 66; Underhill, 1997: 92.

³ Bu makale Kaçalın tarafından daha önce 15-19 Eylül 1997 tarihinde düzenlenen IX. Milli Türkoloji Kongresi'nde bir bildiri olarak da sunulmuştur.

Tek başına yeterli bir kanıt sayılmamakla birlikte bu açıklama, ekin bünyesinde bir aşınma yaşandığı konusunu ihtimalden öteye taşımakta ve çokluğun, teklilik bildiren yapıyla bu aşınmadan sonra özdeş hâle geldiğini anlatmaktadır.

Aslında ekin yapısında bir yıpranma olduğu düşüncesi, daha önce başka araştırmacılar tarafından da öne sürülmüş; ancak bu tür yapıların varlığına işaret eden dilsel bir bulgudan ya da Dilemre'nin tanık olduğu gibi bir veriden hiç söz edilmemiştir. Örneğin Deny (1941: 165) ve Banguğlu'na (1974: 362-363) göre üst üste binen iki +IAr ekinin tekrarından kaçınmak, söz gelimi *evlerleri* dememek için bu eklerden birisi düşürülmüş ve anlamdaki belirsizlik de bu sebeple ortaya çıkmıştır. Yani *evleri* sözcüğünün kaç kişiyi ya da kaç evi kapsadığı hakkında çok teori kurulabilmesi, sözü edilen aşınmadan kaynaklanmıştır.

Adalı (1979: 71-72), "İyelikle kullanılan ada çoğul kavramı katılmak istenirse bunu sağlamak üzere kullanılacak çoğul ardılının yeri, adla iyeliğin arasındır: *ev-ler-/il-m, ev-ler-/il-n, ev-ler-i; ev-ler-/il-m-iz, ev-ler-/il-n-iz, ev-ler-i. Üçüncü çoğul kişi, ikinci bir çoğul ardılı almaz. Bu durumda sesteş olan üç ayrı çoğulluk söz konusudur.*" diyerek yıpranmayı dolaylı olarak dile getirmiştir. Ancak çok kişinin çok nesnesini bildiren üçüncü anlamın sınırlarını açıklarken sözcüğü *ev-ler-(-ler)-i* biçiminde kurgulamış; böylece hem bu görüşü daha net hâle getirmiş; hem de düşen kısmın, ikinci çokluk eki olduğunu var saymıştır.

İlhan (2009: 129) da ekin belirsizlikler içeren yapısını Kaçalin'e atfen, fakat ihtimal ile, bir aşınma yaşandığı fikrine bağlamıştır. Ancak Türkçe sözcük kaynaşmalarında aşınan kısmın önde olduğunu, *ne oldu > noldu, ne asıl > nasıl, ne için > niçin* örneklerinin de bunu desteklediğini, dolayısıyla bu yapıda sondaki değil, öndeki çokluk ekinin düştüğü tezini ileri sürmüştür. Oysa burada söz konusu olan, bir tür sözcük kaynaşması değildir.

Doğrudan doğruya üçüncü çokluk kişi iyelik ekini konu alan bir başka dikkat ise Eraslan' a (1997: 153-156) aittir. Bu çalışma, daha çok Kaçalin'in yukarıda özetlenen görüşleriyle ilgili bir değerlendirme niteliğindedir ve yine yalnız iyelik öbekleri ile sınırlandırılmıştır. Burada ekin yapısı +IArI olarak kabul edilirken çokluk dizisinde neden +Xz/+sXz biçimlerinin bulunmadığı meselesi, iki gerekçeye dayandırılmıştır. Buna göre söz konusu durum, ya sadece Türkçenin bir tasarrufudur ya da diğer işletme ekleriyle karışıklık oluşmasını engellemek ihtiyacından doğmuştur. Ekin +IIAr değil de +IArI biçiminde kullanılıyor olmasının gerekçesi ise eklerin kapsamı ile açıklanmıştır. Yani çokluk ekinin kapsamı, iyelik ekinden daha geniş sayılmış ve bu sebeple +IAr ekinin önde bulunması olağan görülmüştür (s. 155). Oysa +IAr'ın sözcükte diğer ad çekim eklerinden önce geliyor olması, kapsamının genişliği ile değil, darlığı ile açıklanmaktadır (bk. Korkmaz 2009: 257).

Eraslan, söylenmeyen zamir unsurunun anlamda yarattığı kapalılığa da özel bir vurgu yapmakta ve Kaçalin'in *ayakkabı* örneği üzerinden belirttiği görüşlere aynıyla katılarak (s. 154) zamiri belirtmenin anlam bulanıklığını ortadan kaldıracığını ifade etmektedir. Çünkü *ayakkabı+sı* yahut *ayakkabı+lari* denildiğinde sahip olanın tekliliği ve çokluğunun bilinmediği; ancak *onların ayakkabı+sı* ile sahip olanın çok; ayakkabının tek; *onların ayakkabı+lari* tamlamasından ise hem sahibin, hem ayakkabının çok olduğu sonucunun çıktığını belirtmektedir (s. 156). Oysa bu formül, aşağıda daha detaylı tartışılacağı üzere her zaman aynı belirlilikle işlememektedir. Çünkü ilişkiler ağı, bağlamdan bağlama değişiklik gösterebilmektedir. Ayrıca sahip olunan şeyin ortak ya da kişisel olması da çokluk ve tekliliğin boyutunu değiştirebilmektedir. Örneğin,

-İçimizden biri ne zaman bir giyim kuşam malzemesi alsın üçümüz için almış sayardı. Hâlbuki ayak numaram küçük olduğu için *onların ayakkabısını ben giyemezdim.* (Bu bağlamda sahip olan kişi de, sahip olunan nesne de çoktur.)

-En beğendikleri ayakkabıyı bana ödünç verirken hiç düşünmediler. Ama ben *onların ayakkabısına boya dökmenin utancımı yaşıyorum.* (Bu bağlamda sahip olan kişi çok, sahip olunan nesne ise tektir.)

Konuya gramer yazımı ve öğretiminde karşılaşılan sorunlar açısından yaklaşan Kerimoğlu (2010: 1625-1628) da üçüncü kişide rastlanan karmaşayı ayrıca ele alan bir diğer kişidir. Onun dikkatlerinden biri, ekin yalnız +lArI olmadığı; +(s)X ekinin de Türkiye Türkçesinde üçüncü çokluk kişi iyelik eki olarak görev aldığı ve dolayısıyla da bunun öğretime yansıtılması gerektiği üzerinedir. Bu dikkati *Çocukların masası birden yok oldu* örneğiyle sunan Kerimoğlu, ayrıca ekin hangi durumlarda +lArI, hangi durumlarda +lAr+I olarak gösterilmesi gerektiğini de aynı çalışmada bir sorun olarak tartışmaktadır.

Meseleye münhasır bir çalışma içinde olmasa da çoğu gramerin üçüncü çokluk kişi iyelik ekini yalnız +lArI olarak aktarması, daha önce Öner (1998: 406) tarafından da eleştirilmiştir. Ona göre *onların babaları* örneği nasıl üçüncü çokluk kişiyi bildiriyorsa *onların babası* da öyle sayılmalıdır; bu bakımdan da ek yalnız +lArI değildir, +(s)X da aynı rolü üstlenmektedir.

Hatipoğlu da “+lar/ler eki, iyelik ekiyle kullanılarak bazen tekil, bazen çoğul kavramı verir.” (1981: 98) diyerek aynı tespiti dolaylı bir biçimde dile getirmiştir. Ancak konuyu +(s)X ekinin teklik ve çokluk sınıfındaki ortaklığı üzerinden değil, +lAr+I ekinin iki anlamlılığı üzerinden ele almayı tercih etmiştir. Örnek olarak da *kızların anneleri*, *çocukların babaları*, *öğrencilerin sınıfları* öbeklerini incelemiş; bunlardan “kızların annesi” veya “kızların her birinin ayrı annesi”; “çocukların babası” veya “çocukların her birinin ayrı babası”, “birçok öğrencinin bir” veya “birçok öğrencinin birden çok sınıfı” anlamlarına ulaşıldığı sonucunu çıkarmıştır. Esasında bu açıklaması ile dış yapıda çok kişi-çok varlık bilgisi içeren kuruluşların anlam belirsizliğine dikkati çekmektedir. Oysa daha önce örneklendirildiği gibi +(s)X ile kurulan birliklerde de aynı anlam belirsizliklerine rastlanabilmektedir.

Bu açıklamadan çıkan bir diğer sonuç ise Hatipoğlu’nun iyelik ekiyle çokluk ekine kalıplaşmış tek bir ek olarak bakmadığıdır. Nitekim *bahçe+ler+i*, *bulduk+lar+ı*, *sattık+lar+ı*, *kullandık+lar+ı* örneklerini sıralarken iki eki birbirinden ayırarak göstermiştir (1981: 67).

Türkiye Türkçesinde iyelik kategorisini başlı başına bir konu olarak etraflıca ele alan ve çalışmasında epeyce örneğe yer veren Karademir (2013: 154) de tek bir morfolojik yapıyı esas almamış; eki tabloda +(s)X, +lAr+I /+lArI biçiminde sunmuştur.

Karademir, iyelerle iyelikteki varlıkların teklik ve çokluk ilişkisini belirtmek üzere çizdiği tabloda çokluğun üç durumundan söz etmiştir (s. 192):

1. **çok kişi-tek varlık:** *onlar+ın okul+u*;
2. **çok kişi-çok varlık:** *onlar+ın eller+i* (her kişinin ayrı eli veya elleri);
3. **çok kişi-çok varlık:** *onlar+ın arsalar+ı* (birden çok kişinin birden fazla ortak arsası)

Ancak bu formül, verilen öbekleri konu alan her bağlamda aynı sonuçları sunmamaktadır. Örneğin,

1. “Ablam İzmir’de hukuk öğrencisiyken ikiz kardeşlerim de İstanbul’da aynı fakültede mimarlık okuyordu. Üçünün birden yokluğu benim için çok zordu. Yüzüm, ancak onların okulu tatile girince gülüyordu.” cümlesinde kişi sayısı da okul sayısı da çoktur. Fakat derin yapıda aslında her bir kişinin bir okulu vardır, bunlardan ikisinin okulu ise aynıdır.

2. “Köyün kadınları bütün gün tarlada çalışır. Onların elleri elbette nasırlıdır.” cümlesindeki iyelik öbeği, yalnızca her kişinin kendi ellerini anlatır. Ancak “Dedem ve büyük annem artık çok yaşlıydı. Annem, bebeği onların ellerine bırakıp işe gidemiyordu.” cümlesi üç olasılığı birden içinde barındırmaktadır: dedenin elleri, büyük annenin elleri ve ikisinin elleri.

3. “Baba tarafım emlak zenginidir. Bu şehrin her semtinde onların arsalarına rastlayabilirsiniz.” cümlesi Karademir’in belirttiği kalıba uygun olarak birden çok kişinin birden fazla ortak arsasını anlatmaktadır. Ancak:

–“O köyde babamın yaklaşık bin, amcamın ise beş yüz dönümlük arsası varmış; ama zamanında tapusunu çıkartmadıkları için onların arsalarına el konulmuş.” cümlesinde ortak bir arsa yoktur. Kişi başına birer arsadan söz edilmektedir. Yani bunların sahipleri ayrıdır. Fakat konuşucunun bakış açısı burada “bir arada görme” yi tercih ettiği için kişiler de ait varlıklar da bir arada değerlendirilmiş; böylece *onlar* ve *arsalar* biçimleri ortaya çıkmıştır.

–“Mahalle sakinleri, aralarında topladıkları parayla okul inşaatına başlamıştı; ama onların arsalarının imarsız olduğu ortaya çıkınca inşaat çalışmaları durduruldu.” cümlesi ise yukarıdaki ikisinden farklı olarak çok kişi-ortak tek varlık bilgisi içermektedir.

Karademir, konunun öğretiminde sıklıkla karşılaşılan ekin nasıl gösterileceği sorununa da ayrıca dikkati çekmekte ve ekin bazı durumlarda +*lAr+I* olarak ayrıştırılması, bazı durumlarda ise parçalanmayıp +*lArI* olarak kabul edilmesi gerektiğinden söz etmektedir (s. 198-200). Örneğin,

“*Aslı ile Elif (onların)’in çantaları aynı renk(tedir)*” cümlesinden yola çıkarak burada iyenin de, ait varlığın da çokluk bildirdiğini; çantaların aynı cinsten, ama her birinin başka kişiye ait olduğunu ve +*lar*’da çokluk, +*l*’da iyelik bilgisi bulunduğunu belirtmektedir. Böylece yapıyı burada +*lar+ı* biçiminde ayırmış olmaktadır. İkinci bir bakış olarak da +*lar* ekinin yalnız çantayı değil, çağrışımsal biçimde sahip kişileri de anlattığını; bu bakımdan burada +*ları* olarak da görülebileceğini ifade etmektedir. +*lar* ekinin iki ayrı çokluğa birden işaret ediyor olmasını ise Kaçalin ve İlhan’ın görüşüne atıfla art arda gelen iki +*lar* ekinin birisinin düşmesi ile açıklamaktadır.

Oysa bu bağlamda iye sayısı çok değildir (*onların elleri* üzerinden verilen 1. örnek ve *onların arsaları* öbeği üzerinden verilen 3. örnekle krş.). Çünkü gerçekte Aslı ile Elif bir araya gelmemiş ve “*onlar*”ı oluşturmamıştır. İki birbirinden bağımsızdır ve ikisi yalnız birer çantaya sahiptir. Dolayısıyla burada iye de tektir, ait varlık da tektir. Aslı, Elif’i hiç tanımamış; onunla aynı ortamda, hatta aynı şehirde bile hiç bulunmamış olabilir. Dış yapıda görülen iki çokluğun ya da aldatici ortaklığın gerekçesi, yalnızca duruma bakışın bir sonucudur. Çünkü bu önermede iki kişiye ve iki çantaya ayrı ayrı yönelen bir bakış tercih edilmemiş; çantaların ortak renginden hareketle sahip kişi ve ait varlık birleştirilerek sunulmuştur. Dolayısıyla bu tür çoklukları, “bir arada görme çokluğu” olarak diğerlerinden ayırmak ve öğretimde de iyelik ekinin hem +*lar+ı*, hem +*ları* olarak görülebileceği karmaşasına düşmemek gerekir. Bu bağlamda çokluk eki farklı bir işlevdedir. İyelik işlevi ise yalnızca +*ı* ekinin üzerindedir ve bu ek yapı açısından çokluk; anlam açısından bakılacaksa da teklik üçüncü kişiyi işaret etmektedir.

Karademir tarafından değerlendirmeye alınan ikinci örnek, “*Enes, Turgut ve Kenan kardeşirler. Babalarından beş daire kalmış. Dairelerini satmaya karar vermişler.*” bağlamına sahiptir.

Burada *Enes, Turgut ve Kenan (onların)ın babaları* öbeği incelenirken gramatikal olarak iyenin çok, ait varlığın tek olduğu; +*lar* ekinin babayı değil, ona sahip kişilerin çokluğunu anlattığı, dolayısıyla da burada aranacak üçüncü çokluk kişi iyelik ekinin +*ları* yapısında bulunduğu ifade edilmektedir.

Ancak burada da iyelik, yine sadece +*ı* ile temsil edilmektedir. +*lar* ise belirtildiği gibi babanın çokluğunu anlatmamaktadır. Bu bağlamda olduğu gibi sahiplerin sayısı çok, ait varlığın sayısı tek olduğunda +*lar* eki, çokluktan ziyade sahiplerin ortaklığına atıf yapmaktadır. Ekin bu işlevini de “ortaklık çokluğu” adıyla diğerlerinden ayırmak mümkündür. Zaten iyenin gerçek anlamda *onlar* olarak kabul edilebilmesi için ait durumdaki varlık ya da varlıkların bir kişiye değil, kastedilen tüm kişilere özgü olması; paylaşılması, ortaklık bildirmesi gerekir. Bu mutlak koşul olmadan iyenin *onlar*

olduğu düşünülemez. Örneğin Enes, Turgut ve Kenan, aynı babaya sahip olmak bakımından burada iyeliğin *onlar* kategorisini doğru tanımlamaktadır.

Aynı bağlamın devamında yer alan *Enes, Turgut ve Kenan (onların)ın daireleri* öbeğinde de yapı yine *+ları* olarak verilmiş ve bu örnekte ekin ortak iyelikteki hisseleri işaret ettiği, ancak *onların babaları* örneğinde müstakil iyelikleri anlattığı, iki *+ları* arasındaki temel farklılığın da bu olduğu ifade edilmiştir.

Oysa iyelik eki, burada da yine sadece *+ı*'dır. *+lar*'ın işlevi ise mülkün çok olduğunu bildirmektir ve iki bağlam arasındaki temel farklılıklardan birisi aslında budur. Diğer fark ise iyelik ekinin işlevindedir. Çünkü *onların babaları* örneğinde aidiyet ilişkisi söz konusu iken varlığın mahiyetinden dolayı *onların daireleri* hem mülkiyet, hem aidiyet bildirmektedir.

Karademir'in son dikkati ise çok kişi-ortak tek varlık bildiren durumları incelemek üzere seçtiği "*Bey, onların evi bizimkinden daha geniş, değil mi?*" cümlesi üzerinedir. Burada *+i* ekinin herhangi bir çokluk izi taşımadan çokluk bildirmesi, alışılmışın dışında ve öğretimi zor bir durum olarak değerlendirilmiş, bu zorluğu aşmak için de yapının *ev+Ø+i* biçiminde gösterilmesi, yani çokluk ekinden sıfır morfemle de olsa söz edilmesi önerilmiştir. Derin yapıda zaten *+lar* ekinin gizli olduğu da buna bir dayanak olarak sunulmuştur. Oysa bu eksilti, mesajın doğru iletilmesi açısından bir sorun oluşturmamaktadır. Çünkü iyenin çokluğu, ek ile verilmese de *onlar* zamirinde yüklü olan bir bilgidir ve *+lar* ekinin derin yapıdan yüzey yapıya çıkarılması ile burada kişilerin çokluğuna değil; *evin* ortak olduğuna bir vurgu yapılmış olur. Ancak bu da konuşucunun bakış açısı veya tercihi ile ilgili olduğu için doldurulması zorunlu bir boşluk değildir.

Konunun tartışılmalı alanları üzerinde bu kadar uzun uzadıya durmayan, ancak ekin yapısı hakkında yine de bir not düşme ihtiyacı duyan araştırmacılar da bulunmaktadır. Bunlar arasında Ergin (1985: 223), asıl iyelik ekinin *+X* olup bunun çokluk eki *+lAr* ile birleştiğini; *+lAr*'ın da esas itibarıyla yalnız iyelikli adı ilgilendirdiğini, kişi sayısına bir atıfta bulunmadığını ifade etmiş ve bununla ilgili olarak *onun işleri, onların işleri* örneklerini sunmuştur. Aynı biçimde üçüncü teklik kişi iyelik ekinin de yalnız bağlandığı adın tekliğine işaret ettiğini, herhangi bir kişi bilgisi içermediğini düşünmüş ve bu tespiti için de *onun işi, onların işi* yapılarını işaret etmiştir. Ancak yukarıda çeşitli münasebetlerle verilen örnekler, bu açıklamaları geçersiz kılmaktadır.

Korkmaz (2009: 260) da eki *+lar+ı* olarak gösterip üçüncü çokluk kişi dizisiyle ilgili örneklerini *el-ler-i, okul-lar-ı* biçiminde vermiş, ancak meseleye dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Bir başka küçük vurgu ise "*Üçüncü çoğul kişi iyelik ekindeki +lAr ögesi de çoğul ekinden başka bir şey değildir.*" açıklamasını yapan Eker' de (2006: 371) dikkati çekmektedir.

2. Bulgular

Önceki kabullerin bir özetini ve bunlara dönük kimi itirazları içeren yukarıdaki bölümden de anlaşıldığı üzere üçüncü çokluk kişi iyelik ekinin tespitinde ve öğretiminde çeşitli karmaşalara rastlanmaktadır. Bunun başlıca sebeplerini şöyle açıklamak mümkündür:

2.1. Morfo-sentaktik ve semantik bir boyuta sahip olduğu hâlde konuya yalnız morfolojinin sınırları içinde bakılması:

Kaç iye, kaç şey sorularına açıkça yanıt veren bağlamlar olmadan bu eklerin hangi kişileri temsil ettiğini anlamak zordur, hatta bazen neredeyse imkansızdır. Bu bakımdan sentaktik ve semantik boyutları göz ardı edilerek kişilerin sınıfı, yalnız kodlanan morfolojik yapılara göre belirlendiğinde gerçek durumu yansıtmayan sonuçlara varılabilmektedir. Örneğin *biri, çoğu, bazısı* gibi basit kuruluşlar bile

onlardan biri, çoğu, bazısı anlamlarını içerebileceği gibi siz(ler)den biri, çoğu, bazısı veya biz(ler)den biri, çoğu, bazısı da demek olabilir. Dolayısıyla +(s)X' yı yalnız üçüncü teklik kişi iyelik eki olarak kabul eden bakış, sözü edilen yapıları gerçekte tanımlamış sayılmayacaktır.

Kimi durumlarda bir bağlamın varlığına rağmen anlamdaki belirsizliğin ortadan kalkmadığı görülmektedir. Çünkü kapsam da önemlidir; anlamın hiçbir belirsizlik içermemesi için bağlamın yeter düzeyde bir arka plan bilgisi de sunması gerekir. Örneğin "Ali, kitaplarını özenle rafa dizdi." cümlesinde kimden söz edildiği belli olduğu hâlde mesaj açık değildir. Kitaplar, Ali'nin "kendi" kitapları olabileceği gibi "senin", "onun", "onların", "(sizin) ikinizin" kitapları da olabilir. Yahut "Yarın arkadaşlarımızın mezuniyet törenine gideceğim." cümlesinde bir grup arkadaşın içinde bulunduğu tek bir mezuniyet törenine mi, ayrı ayrı arkadaşı ilgilendiren birden çok mezuniyet törenine mi, yoksa bu ikisinden de farklı bir mesaja mı işaret edildiği anlaşılmamaktadır. Bu bakımdan konuya yalnız öbek ya da cümle düzeyinde bakmak çoğu durumda yeterli değildir.

2.2. Sayının ya teklik ve çokluk kategorilerine ait belirtilerle temsil edilmesi ya da iyelik kategorisi ile sezdirilmesi:

Doğrudan doğruya sayı anlatmak üzere kodlanmış morfolojik yapıların bulunmaması, bu bilgiye iç içe olduğu başka kategoriler üzerinden ulaşılmayı gerektirmektedir.⁴ Ancak kategoriler arasında görülen kimi uyumsuzluklar, özellikle üçüncü çokluk kişide karışık bir hâl yaratabilmektedir. Üstelik iyelik ilişkisini belirlemede iki ayrı sayı bilgisine birden ihtiyaç duyulmaktadır.

Bunlardan birisi, iyenin sayısıdır. Bu bilgiye hem iyeyi gösteren sözcüğün teklik ve çokluğu ile atıfta bulunulmakta; hem de iyelik eklerinden çıkarımsal olarak ulaşılmaktadır. Örneğin *çocuğun odası* kuruluşundaki iye sayısı, *çocuk* üzerinde yer alan teklik bilgisiyile anlatıldığı gibi +sı ekinin temsil ettiği kişi bilgisiyile de dolaylı olarak aktarılmaktadır ve bu iki bilgi arasında bir uyumsuzluk görülmemektedir. Ancak *çocukların odası (birdi)* kuruluşu böyle değildir. Çünkü burada bir tür sahte teklik söz konusudur. Bu bakımdan +sı ekinin dış yapıda bildirdiği iye ve sezdirdiği iye sayısı hakkındaki bilgiler aldatıcıdır. Burada çokluk kategorisi yoluyla (*çocuklar*) iyenin gerçekte üçüncü çokluk sınıfından olduğu işaret edilmektedir; ancak aynı bilgi +sı ile desteklenmemektedir.

Sayı ile kişi bilgisinin iç içe geçmiş görüntüsüne fillerde de rastlanmaktadır. Örneğin *biliyoruz* ya da *biliyorsunuz* sözcüklerindeki kişi ekleri, net bir sayı bilgisi içermemekle birlikte bu sayının birden çok olduğunu anlatır. Teklik birinci ve ikinci kişilerin durumu da böyledir. Ancak üçüncü kişilerde kişiden sayıya değil; sayı üzerinden kişiye ulaşılmaktadır. Örneğin *biliyor* sözcüğünde kişi bilgisi yalnız bilişsel olarak vardır. Tekliğin göstergesi olan sıfır morfem, burada aynı zamanda kişi için de bir belirtidir. *Biliyorlar* da böyledir. Bu yapı da kişi için morfolojik bir işarete sahip değildir. +lar, çokluk bildirmektedir ve kişi bilgisine onun aracılığı ile, yani gönderimsel ve kategoriler arası bir ilişki ile ulaşılmaktadır. Dolayısıyla üçüncü teklik kişi nasıl yokluk üzerinden belirlenmekteyse üçüncü çokluk kişi de yalnız çokluk üzerinden belirlenmektedir.

⁴Dillerin çoğunda gramatikal sayı kategorisi, genellikle teklik ile çokluk arasındaki ayrım üzerine kuruludur. Bazı dillerin yapısı az teklik, çok teklik arasında da bir fark gözetmekte; bazı diller ise iki, üç, dört, hatta beşten ibaret olmayı ifade eden alt kategoriler barındırmaktadır. Örneğin Arapçada -*ān* ve -*eyn* ekleri ile iki ögeye atıfta bulunan adlar anlatılmaktadır: *imāmeyn* "iki imam", *tarafeyn* "iki taraf"; *ālimān* "iki âlim", *kalemān* "iki kalem".

Tolomako, Lihir ve Manam gibi Avustralya dilleri; Kiwai dili ve Avustralya etkisindeki kreol diller Bislama ve Tok Pisin ise zamirlerde üçlü sayı sistemine sahiptir. Daha alışılmamış bir tür yapı ise Sursurunga dilinde görülen beşli sayı değeridir (Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bk. Corbett 2000).

Kişi bilgisini içinde taşıyan bu çokluk sunumuna “Adamlar biliyor” yapısında olduğu gibi yüklemden düşürülüp özneye taşınmış veya orada var olan yeri korunmuş olarak da rastlanabilmektedir. Bu durumda dış yapıda üçüncü çokluk ile üçüncü teklik yapısı aynılaşmaktadır; ancak öznenin varlığı, bunun bir sorun hâline gelmesine izin vermemektedir.

İyelik ilişkisinin kuruluşunda yer alan ikinci sayı bilgisi ise ait varlıkla ilgili olanıdır. Bu bilgiye iyelik kategorisinin değil, teklik ve çokluk kategorilerinin göstergeleri üzerinden ulaşılmaktadır. Teklik, yukarıda da belirtildiği gibi sözcüğün üzerinde sıfır morfem olarak yer almaktadır. Belirtisi eksizlik olan bu bilgi, ancak çokluk eki ya da çokluk kategorisinin diğer anlatım olanakları ile; örneğin *güller, üç gül, yığınla gül, deste deste gül, kucak dolusu gül, satın alabildiğim kadar gül* gibi yapılar söz konusu olduğunda ortadan kalkmaktadır.⁵

Ait varlık üzerindeki sayı bilgisi tek başına bir anlam belirsizliği yaratmazken bu bilgi, ortak varlık mı ayrı ayrı varlıklar mı sorgusu ile birleşince karmaşık bir boyut kazanmakta ve bu durum, yine ancak daha geniş bağlamların içinde çözüme kavuşabilmektedir. Örneğin “*çocukların hediyeleri*” yapısı, şu önermelerin tamamına açıktır:

- Çok çocuk-tek ortak hediye: *Evin üst katındaki odayı iki oğlum için hazırlatıyorum. Yeni yıla girerken çocukların hediyeleri bu güzel oda olacak.*

- Çok çocuk-çok ortak hediye: *Babam, dün akşam kucağında bir kutu dolusu oyuncakla eve gelmiş ve söz verdiği gibi çocukların hediyelerini salonun tam ortasına bırakıp gitmiş.*

- Çok çocuk-kişiye özgü tek hediye: *Yemek sonrasında başarılı çocukların hediyeleri takdim edildi. Paketlerin içinde birer kitap bulunuyordu.*

- Çok çocuk-kişiye özgü çok hediye: *Kızımı da oğlunu da her senenin sonunda ödüllendirir, böylece onları iyi çalışmaya teşvik ederdi. Çocukların hediyelerini seçerken de mutlaka her birinin ilgi alanına göre karar verirdi.*

Bakışın yönü değiştirildiğinde aynı öbek, bu dört önermenin dışında çocukların aldığı değil; verdiği hediyeleri de bildirebilir: “*Çocukların hediyeleri, huzur evindeki yaşlıları sevince boğdu.*” Böyle kabul edildiği takdirde de sayı bilgisi yine en az dört ayrı olasılığı içinde barındırır.

Devredilemez⁶ bir iyelik ilişkisi var olduğunda ise ortaklık ortadan kalkar ve sayı için bu kadar çok kurgudan söz edilemez. Örneğin “*Çocukların ellerini yıkadım.*” cümlesinde esas olan, yalnızca her bir çocuğun kendi elleridir. Buradaki çokluk, toplamda çok çocuk ve çok el görme mantığı ile ilgilidir. Aşağıdaki madde de bu tip çoklukların diğerlerinden farklı olduğuna dikkati çekmektedir.

2.3. Çokluk ekinin her durumda aynı görülmesi, farklı işlevlerinin birbirinden ayrılması:

+*lar*, üçüncü çokluk kişi iyelik ekinin vazgeçilmez bir ögesi olarak kabul edilirken farklı işlevleri göz ardı edilmekte; ekin her durumda aynı içeriğe sahip bir çokluk bilgisi taşıdığı var sayılmaktadır. Oysa yukarıda çeşitli ilgilerle incelenen bağlamlarda da görüldüğü gibi ekin tek görevi yalnızca yanındakini çoğullamak değildir.

⁵Türkçede bir gramer kategorisi olarak çokluğa özel vurgu yapılırken aynı dikkatin teklik söz konusu olduğunda sergilenmemesi, tuhaf bir çelişkidir.

⁶ İyelik ilişkisi başkasına devredilebilen (alienable) ve devredilemeyen (inalienable) bir boyuta da sahiptir. Örneğin *kalbim* sözcüğü metaforik anlamları bir yana bırakılırsa devredilmesi mümkün olan bir iyelik bildirmez. Ancak *kalemim* öyle değildir. *Ben'den o'na* geçen kalem, artık *kalemi* olarak değerlendirilebilir (Bu konuda bir inceleme için bk. Haspelmath, 2008: 1-14).

Bazen bakışın aynı anda çok kişiye veya şeye yöneltilmesiyle ortaya çıkan çokluk, öyle olmadığı hâlde iyelik ilişkisi açısından da çokluk olarak yorumlanmaktadır. Oysa daha önce ifade edildiği gibi bu tür yapılar, yalnızca sözü edilenlerin çok olduğunu anlatmaktadır. Bu durum “bir arada görme” mantığı ile ilgilidir ve gerçek sayı bilgisi sunan çokluk yapılardan farklıdır. Dolayısıyla bu tür ifadelerde gerçek anlamda “onlar” sınıfı da söz konusu değildir. Örneğin, “*Küçük çocuk; Ahmet’in kırmızı, Ezgi’nin mor, Ayşe’nin elindeki yeşil renkli balonu görünce onların balonlarını almak istedi.*” cümlesinde Ahmet, Ezgi ve Ayşe birbirinden bağımsız üç kişidir ve de her birinin yalnız bir balonu vardır. Ancak çocuğun bakışı her bir kişiye veya her bir balona ayrı ayrı odaklanmak yerine renkli balon ilgisiyle üç kişiyi ve üç balonu birleştirerek görmeyi tercih etmiştir. Bu bakımdan burada esas olan iyelik ilişkisi çok kişi, çok şey üzerine değil, gerçekte yalnız bir kişiye ait bir balon üzerine kuruludur (Bu konuda yukarıda yapılan iki değerlendirme için bk. “*Aslı ile Elif (onların)’in çantaları aynı renk(tedir)*”; “*O köyde babamın iki bin, amcamın beş yüz dönümlük arsası varmış; ama zamanında tapusunu çıkartmadıkları için onların arsalarına el konulmuş*”).

Ekin dikkatten kaçınılan başka bir işlevi, ait konumdaki varlığın bir grup iye tarafından paylaşıldığını bildirmesidir. Örneğin, “*Çocuklarım, hastaneden çıkışını kutlamak için annelerine pasta yapmış.*” cümlesinde annenin sayısı tektir. +ler eki burada onun sayısına gönderme yapmamakta; iyelerin paydaş olduğunu anlatmaktadır. Bu tür çokluk ifadelerini de “ortaklık çokluğu” adıyla diğerlerinden ayırmak gerekir.

Bazen de aldatıcı çokluk veya teklikler söz konusudur. Örneğin, “*Doktorların işi çok zor.*” cümlesinde çokluk bildiren yapı teklik, teklik bildiren yapı da aslında derin yapıda çokluk anlatmaktadır. Çünkü burada belli ve tek bir işten söz edilmemektedir; doktorların mesleklerine ilişkin bütün işlere vurgu yapılmaktadır. +lar eki ise doktor sayısının çok olduğu bilgisinden ziyade doktor sınıfına, o cinse gönderme yapmakta; dikkati “onlar”ın birlikteliğine çekmemektedir. Nitekim Banguoğlu (1974: 188) da *insanlar, çocuklar, havalar, sular, yıllar* örneklerinden hareketle belirsiz çokluk bildiren bir adın aslında teklik hükmünde olduğunu ifade etmektedir.

2.4. Ekin nasıl gösterileceğine karar verilememesi:

Ekin nasıl gösterileceği ile ilgili bağlamdan bağlama değişen ve kimi zaman birbiriyle çelişen öneriler de konunun karışık bir durum kazanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca eki hem +lArI kabul edip hem de bazen lAr+I olarak ayrıştırılması, bazen +lArI bütünlüğü içinde gösterilmesi gerektiğine yapılan vurgu, anlaşılabilirlikten uzaktır.

Burada esas olan, bağlamdan bağlama değişen anlam inceliklerini kaçırmamak; özellikle çokluk ekinin farklı işlevlerini birbirinden ayırmak; kişi ve sayı bilgisini yalnız yapıda aramak olmalıdır. Üstelik ekin yalnız +X /+sX olduğu kabulü, nasıl gösterileceği konusunu da bir sorun hâline getirmemektedir.

2.5. Her bağlam başka bir şey söylediği hâlde kural koyulması:

Morfo-sentaktik ve semantik niteliği bulunan bir yapıyı yalnız kurallar ya da formüller üzerinden anlamaya çalışmak da bazen yanılıya yol açmaktadır. Oysa her bağlamın başka bir anlam yarattığı gerçeği göz ardı edilemez. Örneğin *öğrencilerin çantaları, öğrencilerin babaları, öğrencilerin kafaları* öbeklerinin her biri, dış yapıda benzer olsa da öncelikle mahiyet açısından farklı anlam ilgileri yansıtmaktadır. Üstelik bu farklılık, daha önce örneklendirildiği gibi yalnız öbekler arasında değil, bağlam değiştikçe her yapının kendi içinde de ortaya çıkmaktadır.

3. Sonuç

Bu makale, Türkiye Türkçesinde üçüncü çokluk kişi iyelik ekinin ilgili çalışmalara +lArI olarak yansıtılmaması gerektiği; çünkü ekin üçüncü teklik kişideki gibi her durumda +(s)X olduğu tezi üzerine kurulmuştur.

Aynı yapının hem teklerin hem çokların sınıfında bulunması, bu ikisinin tespiti konusunda yalnız zamirin ya da iyeyi bildiren bir adın varlığıyla çözülemeyecek sorunlara yol açmaktadır. Bu bakımdan bağlam olmadan ekin gerçek kimliğini belirlemek, bazen neredeyse imkansızdır. Çünkü iyelik eklerinin morfo-sentaktik ve semantik boyutları bulunmaktadır. Dolayısıyla konuya söz dizimi ve anlam ilişkileri açısından bakmak, çoğu durumda bir zorunluluktur.

Bazı araştırmacılar ekin yarattığı anlam belirsizliklerini, bünyesinde bir aşınma olduğu fikrine dayandırmış; “çocuğun kalemleri” bir çocuğun çok kalemini anlatıyorsa çok çocuğun çok kalemini anlatmak için de “çocukların kalemleri” demek gerektiğini düşünmüşlerdir. Ancak başka kanıtların varlığına ihtiyaç duyulsa da Dilemre’nin dikkatlere sunduğu *babalarılar* örneği, beklentiye uygun olarak ekin diziliş sırasının +lArI değil, +lAr biçiminde olduğunu anlatmaktadır. Bu durumda öndeki değil, sondaki çokluk ekinin (yani eke dahil sayılan +lar’ın) düştüğünü ve böylece üçüncü teklik ile çokluk yapılarının aynılaştığını var saymak gerekir. Bununla birlikte konunun karışıklığına yol açan sebeplerin, sadece bitmiş bir ses olayının sonuçları değil; bir önceki bölümde özetlenen yaklaşımlar olduğu görülmektedir.

Makalenin vurgusundan hareket edildiğinde +lArI yapısının nasıl gösterileceği de bir sorun olmaktan çıkmaktadır. Çünkü +lAr, her durumda çokluk; +I, her durumda iyelik ekidir. Ancak çokluk ekinin birden fazla içeriğe sahip olması, anlamın çeşitlenmesi üzerinde etkilidir ve bu çeşitliliği ortaya koymada bağlam, vazgeçilmezdir. Çünkü çokluğun sınıfını işaret etmede anahtar bir rol üstlenen +lAr eki, “bir arada görme çokluğu” (*öğrencilerin kafaları*) olabileceği gibi “ortaklık çokluğu” (*çocuklarının babaları*) veya “bir iyeye ait çok varlık” (*Ayşe’nin kalemleri*) ya da “çok iyeye ait çok varlık” (*Ayşe ile kardeşinin oyuncakları*) anlatma ihtimali de taşımaktadır.

Kaynakça

- Adalı, O. (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Corbett, G. (2000). *Number*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Demir, N., Yılmaz, E. (2003). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası.
- Dilemre, S. A. (1942). *Genel Dil Bilgisi, İkinci Kitap. Dil Evolüsyonları*, DTCF TDE Enstitüsü Neşriyatı.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2006). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eraslan, K. (1997). “İyelik Grubu Yapısında Dikkat Çekici Bir Husus”, *İlmî Araştırmalar*, 5: 153-156.
- Ergin, M. (1985). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Göksel A., Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Londra: Routledge.
- Haspelmath, M. (2008). "Alienable vs. Inalienable Possessive Constructions", *Syntactic Universals and Usage Frequency*, 1-14.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türkçenin Ekleri*, Ankara: TDK Yay.
- Hengirmen, M. (2005). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınları.
- İlhan, N. (2009). *Türk Dilinde Çokluk*, Elazığ: Manas Yayınları.
- Kaçalin, M. (2002). "İyelik Tamlamasında Çokluk Üçüncü Kişi Sorunu", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 142-146.
- Karademir, F. (2013). *Türkiye Türkçesinde İyelik Olgusu*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2010). "Türkiye Türkçesi Gramerinin Yazımı ve Öğretiminde 3. Kişiyile İlgili Sorunlar üzerine (Bildirme ve İyelik)", *Turkish Studies*, 5/3, 1618-1631.
- Koç, N. (1996). *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri. Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*, Londra-New York: Routledge.
- Lewis, G. (1967). *Turkish Grammar*, Oxford: Oxford University Press.
- Öner, M. (1998). "Türkçede Soru ve Belirsizlik", *Türk Dili*, 401-411.
- Underhill, R. (1997). *Turkish Grammar*, Cambridge: MIT Press.